NAPLÓ

135 Molnár Luca: Udvarhelyi Éva Tessza: Az igazság az utcán hever
141 Csepcsényi Lajos Lászlóné Balogh Melinda: Orsós Anna (szerk): A romológia alapjai
145 Forray R. Katalin: M Kiss Csaba – Rohonyi Gábor: Brazilok

Molnár Luca

Udvarhelyi Éva Tessza: Az igazság az utcán hever

Válaszok a magyarországi lakhatási válságra
Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 296 oldal

A lakhatáshoz, mint szociális biztonsághoz való jog különböző módon való értelmezése és gyakorlatban való megvalósítása szorosan összefügg a hajléktalanság jelenlegi - sok évtizede megoldatlan - helyzetével. A lakhatási válság és a hajléktalanság, napjaink és a jövő egyik olyan társadalmi kérdése, amely sokakat tettekre késztet és egyre inkább késztetni is fog. A társadalomtudósokat és általában az értelmiség elhivatott tagjait, évtizedek óta foglalkoztatja a téma szakpolitikai vetülete, lehetséges alakítási felületei, valamint a szolidaritást, aktivitást vállaló szereplők bevonásának módjai.

Globális szinten a hajléktalanságként emlegetett jelenség hátterében álló folyamatok - a társadalmi és földrajzi különbségeknek, eltérő politikai viszonyoknak köszönhetően– más – más módon nyilvánulnak meg. Többek között ezek lehetnek; a spekulatív lakáspiac, bizonyos szocális-gazdasági támogatórendszerek hiánya, gyarmati kizsákmányolás hatásai és a dezindusztrializáció, vagy megfizethetőségi problémák. A lakhatással összefüggő problémák komplexitását jól mutatja, hogy pl. már 1966-ban lefektették a „megfelelő lakás" alapvető emberi jogát (Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya), bár végső definícióját csak a 90-es évek elején nyerte el.[1]

Udvarhelyi Éva Tessza könyvében arra vállalkozik, hogy a hazai lakhatási szegénységgel kapcsolatos politikákat egyszerre vizsgálja kutatóként és aktivistaként, a civil társadalom és az állam szemszögéből, mindehhez pedig kiválóan ötvözi a tudományt a gyakorlattal, a kutatást az aktivizmussal. Kezdettől fogva egyértelművé teszi azt, hogy a hajléktalanság közügy, így aztán a körülményeket elemezve, nem egyszer erőteljes rendszerkritikával él. Három fő fókusszal mutatja be a magyarországi lakhatási helyzetet: az állam lakás- és hajléktalanpolitikájának alakulása és a kriminalizáció fokozódása; a civil lakhatási szerveződések és a kriminalizációval szembeni ellenállás; végül pedig a kutatás és a társadalomtudományok szerepe a társadalmi mozgalmak támogatásában. Látlelet, amely rendszerezetten, határozott kritikai éllel tárja az olvasó elé, amit tudni érdemes a lakhatási válság magyarországi történetéről -múltjáról, jelenéről és jövőjéről – valamint az alulról építkező mozgalmak szerepéről, és az érintett csoportok aktivizálásának jelentőségéről.

Kisebbségpolitikai szakértő

1 Economic, social and cultural rights. General comment 4. The right to Adequate Housing. Office of the High Commissioner for Human Rights, 1991. http://www.orchr.org/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_en.pdf

Udvarhelyi Éva Tessza vállalkozása figyelemreméltó, és hiánypótló a tekintetben, hogy kiterjeszti a lakhatási válság fókuszát a lakásszegénységben élő emberekre, azok méltóságára is. Így az olvasó megismerheti a reflektorfénybe kerülő csoportok mindennapi küzdelmeit, önmagukért és társaikért tett erőfeszítéseit, és a demokrácia gyakorlása iránti igényük, vágyuk is felismerésre kerül. A naprakész (nemzetközi és hazai) szakirodalmi elméleti alapok ismertetésén túl, vizsgálja az 1900-as évek óta zajló, alulról szerveződő kezdeményezések hatását, és a politikai akarat lakhatási szegénységre adott válaszait – főszerepben a szereplők emberségével.

A könyv címe egyben egy rendszerkritikai megállapítás, mely rögtön rávilágít a könyv tartalmára, hangulatára. Azt a hazai helyzetet kívánja körüljárni, amely egyfelől azzal a realitással áll szemben, hogy a hajléktalansággal kapcsolatos – főként politikai - harcok, messze nem csak a lakáshelyzet válságáról szólnak, hanem sokkal inkább a társadalmi igazságosság „elfeledésére" mutatnak rá. A hajléktalanság láthatóvá válása, egyre fokozódó megbélyegzése, szemmel látható jele a mélyen gyökerező strukturális problémáknak. Másfelől a szerző arra irányítja a figyelmet, hogy hathatós, hosszútávon is működőképes szakpolitikák ösztönzése, csak olyan lakhatási mozgalmak aktív jelenlétével lehetséges, melyek meghaladják a szociális ellátás és a szektorbeli keretek merevségét. Ahol a középpontban azok vannak, akik lakásszegénységben kénytelenek élni, de a velük való szolidaritás, és aktivizálásuk elősegítheti a változást: a valóban jóléti intézkedések bevezetését rendszerszinten.

Bevezetőjében a szerző személyes hangvételben, szinte csak elismerését és köszönetét fejezi ki azok felé, akik hozzájárultak az átfogó kötet születéséhez, mely valóban egy *„kollektív erőfeszítés eredménye"*. A könyv a City University of New York-on írt doktori disszertációjának magyar nyelvű változata, de szervesen kapcsolódik A Város Mindenkié (AVM) tagjaihoz, az Utca és jog kutatóihoz, és azokhoz a személyekhez, akik szakmaiságukkal, emberségükkel hatással voltak a kötet megírására, majd magyar nyelvű megjelenésére is. A könyvben szakmai alázatán keresztül tudósít a hiányosságokról, ellentmondásokról, embertelenségről, valamint az élni, tenni és küzdeni akarásról, mely mind-mind átszövi a lakhatási helyzet körképét.

A könyv első része a szegénység és hajléktalanság kezelésének történeti áttekintésével - egészen a XIX. század közepétől a XX. század végéig - valamint a kriminalizáció erősödésével kezdődik. A második részben főként a civil lakhatási szerveződéseket és a kriminalizációval szembeni ellenállást mutatja be, végül pedig a kutatás és társadalomtudományok szerepét vizsgálja a társadalmi mozgalmak támogatásában.

A hajléktalanság nemzetközi helyzetével, azok háttérfolyamataival és a téma fogalmi készletével járja körül a lakhatás kérdéskörét (1. fejezet). Udvarhelyi a hajléktalanság kialakulásának történelmi vetületét, Peter Marcuse[2] urbanista megközelítése nyomán vázolja: a nem iparosodott és a korai iparosodás mintái, a gyarmati kizsákmányolás okozta hajléktalanság, érett iparosodás valamint a dezindusztrializáció mintája. Ezen belül pedig megkülönbözteti a globális délre és globális északra jellemző sajátosságokat. Délen jellemző az akut és mennyiségi lakáshiány, ezzel szemben északon a hajléktalanság inkább megfizethetőségi probléma. Míg térségünkben, tőlünk nyugatra jellemzően hosszú távon gondolkodnak és a fenntartható közjó érdekében komoly összegeket fordítanak a lakhatás támogatására, addig a kelet-európai országokban jellemző-

2 Marcuse, Peter: Neutralizing homelessness. *Socialist Review,* 1998/1. 69-96.

en az átfogó lakhatási stratégiák hiányoznak, így jobbára a hajléktalanság átmeneti, tűzoltásszerű kezelésére fókuszálnak.

A szerző a könyvben két fő nemzetközi meghatározásra építi fel a hajléktalanságot, mint az elégtelen lakásviszonyok extrém helyzetét.

Az egyik, az ENSZ által használt definíció, amely hét dimenzió mentén határozza meg a megfelelő lakást, mint alapvető emberi jogot; a *birtokviszony jogbiztonsága* (ide tartozik a kilakoltatás és zaklatás elleni védelem), *alapvető szolgáltatásokhoz és infrastruktúrához való hozzáférés joga*, *a megfizethetőség*, mely akkor érvényesül, ha az alapvető szükségletek kielégítése nem kerül veszélybe. Negyedik dimenzió a *lakhatóság*, vagyis a tér fizikai jellemzői; további elvárás a *hozzáférhetőség,* ahol prioritást kellene, hogy élvezzenek a hátrányos helyzetű csoportok, mint pl. az idősek, gyerekek, mozgáskorlátozottak, súlyos betegek, stb. A *lakás elhelyezkedése* lehetővé teszi, hogy lakói minőségi szolgáltatásokat vehessenek igénybe. Az utolsó dimenzió pedig a *kulturális megfelelés*, mely a kulturális identitás és a lakások sokszínűségét fejezi ki, idehaza ez leginkább a cigány/ roma lakosságot érintheti, mely szempont figyelembevételére a magyar társadalom jelenleg nincs felkészülve. A másik perspektíva, melyre a szerző támaszkodik, az a hajléktalanság és a lakhatásból való kirekesztettség Európában használt tipológiája (ETHOS)[3], amely szerint három szinten valósulhat meg kirekesztés: fizikai, jogi és szociális szinten. Udvarhelyi erre támaszkodva vizsgálja a lakhatás körül fennálló hazai válságot és a hajléktalanság mellett megjelenő lakhatási szegénységet, mint jellemző problémát. Ezen kívül a szerző tárgyalja a hajléktalanságot, mint a szimbolikus és anyagi kirekesztés formáját, így az már nem csak szociális és lakhatási kérdés, hanem jelképes, anyagi és fizikai kirekesztés, mely így összekapcsolódik az elnyomás öt megnyilvánulásával. Ezen tipológiát Iris Marion Young[4] (1990) politológus dolgozta ki; ami a kizsákmányolásból, marginalizációból, hatalomnélküliségből, kulturális imperializmusból és az erőszakból áll.

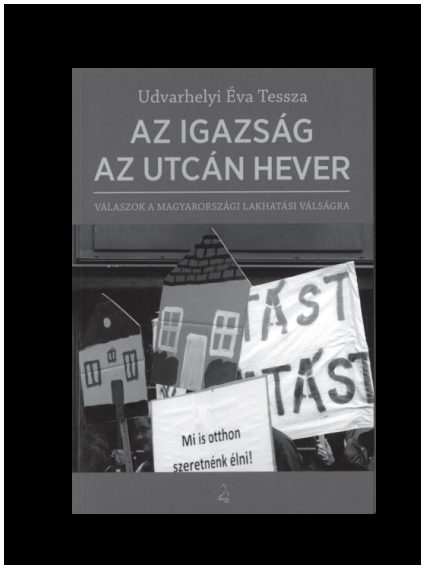

Ezt követően (2. fejezet) a tömeges „(lakás)szegénység"-et, mint a XX. század magyar társadalmának egyik központi problémáját elemzi. Noha a hatalom részéről egyfajta ciklikus elköteleződés (az 1910-es, 20-as évek lakásválsága aktív központi beavatkozást igényelt) és visszahúzódás (a lakhatás területéről való kivonulás) figyelhető meg, a leginkább leszakadt réteghez tartozó csoportok lakhatási kérdése lényegében nem élvezett igazán prioritást. A történelmi korszakok váltakozása és különböző politikai hatalmak intézkedései kapcsán megállapítja, hogy a társadalmi javak torz eloszlása, az egyenlőtlenségek nagy mér-

3 European Typology on Homlessness and Housing Exclusion.

4 Young, Iris Marion: *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press, Princeton, 1990.

téke és a közhatalom hiányos lakáspolitikái végeredményben szépen lassan bebetonozták: először marginalizált helyzetbe tolták, majd pedig üldözni kezdték a hajléktalan embereket. Megállapítása szerint:*„… a hajléktalan emberek üldözése és kriminalizálása, továbbá a szükségmegoldások intézményesítése eltereli mind a figyelmet, mind pedig az erőforrásokat a hosszú távú megoldásoktól, és ezzel együtt érintetlenül hagyja a társadalmi válság valódi okait"*[5] A közelmúlt intézkedései és a XX. század elejére jellemző helyzet között erős párhuzam figyelhető meg, miszerint *„a budapesti várospolitikában szabadpiaci liberalizmus uralkodott és a város vezetői teljesen visszautasították a közhatalom felelősségét a szociális lakáspolitikában"* a jelenlegi kormány pedig oroszlánrészt vállalt *„általában a szegénység, különösen a hajléktalanság kriminalizációjában".*

A kriminalizáció (3. fejezet) állami stratégiaként való megjelenése kapcsán a szerző elemzi a társadalmi és gazdasági struktúrát, mint az uralkodó társadalmi viszonyok válságának gyökerét. E részt átszövi a hajléktalan emberekről alkotott közvélekedés fokozatos – negatív irányba történő – változása. A lakhatási válság tünteti kezelésének áldozatául esett csoportok fokozatosan szembesülhettek azzal, hogy az emberi szükséglettel és méltósággal szemben az uralkodó hatalom a kirakatot, a tiszta és rendezett köztereket favorizálja. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy csak azt a csoportot lehet szélsőségesen kirekeszteni és büntetni, melyet már korábban *„kitaszítottunk erkölcsi közösségünkből"*[6] A morális kirekesztés[7] megnyilvánulásának elméleti alapjára támaszkodva elemzi a magyar viszonyokat és arra a megállapításra jut, hogy az erkölcsi kirekesztés vagy annak fenyegetése, teljesen alkalmas arra, hogy a hátrányos helyzetű egyéneket az uralkodó hatalom a „helyükön tartsa", vagy éppen elrejtse. Emellett megjegyzi azt is, hogy az erkölcsi kirekesztés Opotow által azonosított szinte valamennyi tünete jelen van a hazai közbeszédben, így a megalázás, a fertőzéstől való félelem, a dehumanizálás, az áldozathibáztatás, és az önigazoló összehasonlítás[8] Összefoglalóan tehát a kriminalizáció jelenléte és működése mindig is szorosan összefüggött a politikai és a társadalmi közélet alakulásával, ami csak még inkább elősegíti a társadalmi egyenlőtlen ségek konzerválását.

A könyv következő nagyobb egységében (4. fejezet) a lakhatással és hajléktalansággal kapcsolatos aktivizmus történetébe nyerhet betekintést az olvasó az 1900-as évek elejétől egészen 1989-90-ig. A szerző ebben a részben az állampolgárok azon aktív tevékenységeit vizsgálja, melyek lakhatási mozgalmakat és hátrányos helyzetű csoportok erőfeszítéseit segítette és tette láthatóvá. Ahogy azt már korábbi fejezetekből megtudtuk, az 1900-as évek elején Budapest lakossága hatalmas mértékű lakhatási válsággal küzdött, melyre válaszul intenzív, lakásüggyel kapcsolatos tiltakozási hullám indult meg, élén a bérlőmozgalommal, mely később fontos szerepet játszott a közhatalmi reakció kikényszerítésében. Ezt követően az államszocializmus idején zajló lakásfoglalás jelentőségét, mint az uralkodó tulajdonjogi viszonyok és társadalmi normák megkérdőjelezése terén lezajló aktivitást vizsgálja. Noha megjegyzi, hogy a szocializmus alatt a *„spontán civil aktivizmus lehetősége"* meglehetősen minimális volt[9] és *„az*

5 Udvarhelyi Éva Tessza: *Az igazság az utcán hever…* I. m. 87.
6 Uo. 89.
7 Opotow, Susan: Moral exclusion and injustice. An introduction. *Journal of Social Issues*, 1990/1. 1-20.
8 Udvarhelyi Éva Tessza: *Az igazság az utcán hever…* I. m. 10.
9 Uo. 143.

állampolgári kezdeményezések nem egyesültek nagyobb erővé", mégis jellemző volt a korszakra, hogy társadalmi normákat megszegve elégítették ki a lakhatás terén jelentkező szükségleteiket (bódévárosok, lakásfoglalások). A fejezet végén fontos konklúziót oszt meg: a látszólagos politikai passzivitást történelmi léptékben vizsgálva kiderül, hogy a közhiedelemmel szemben az állampolgári, ezen belül is a méltó lakhatásért folytatott küzdelemnek komoly múltja van, melynek megismerése csakis a közügyek pozitív irányú tendenciáját segíti.

Az elnyomás elleni harc jelenlegi helyzetének vizsgálata során (5. fejezet) egy új, korábban kevésbé jellemző szempontra világít rá a hajléktalan emberek ábrázolása kapcsán. Nevezetesen, hogy az értelmiség, és egyáltalán a tudóstársadalom a fedél nélkül élő, kitaszított embereket inkább áldozatként és hatalom nélküli létezőkként kezeli, mintsem, hogy róluk a társadalom jogilag, szociálisan, politikailag is integráns részeként gondolkozzék. Azon észrevételét, miszerint ez hazánkban sincs másként, David Wagner[10] amerikai antropológus releváns megállapításaira alapozza. A fejezet megírásával éppen az volt a célja, hogy az eddig passzív, áldozatszerepben tartott hajléktalan emberképről a hangsúlyt a társadalmilag mozgósítható hajléktalan emberképre tegye át. Ezt a nézetet erősíti a „hajléktalan-aktivizmus" két jelentősebb mozzanata: a rendszerváltás körüli tüntetések és A Város Mindenkié közösségszervező munkája, valamint jelentős lépés a Fedél Nélkül újság terjesztése is. Az AVM, mint jelenleg a hajléktalanság kérdésével és annak felszámolásával aktívan foglalkozó szervezetek egyike, megalakulásában, céljaiban és módszereit tekintve is egyedülálló, alulról jövő mozgalom. Tagjaik - a szövetségesek és a lakhatási szegénységben érintettek – a lehető legdemokratikusabb és egyenlőbb együttműködés hívei. Ennek az összefogásnak az eredménye az a számos dilemma, etikai és politikai kérdés, melyekkel a fejezetet zárja, és ezzel meg is nyitja a kört azok előtt, akik a hajléktalan emberek jogaival és védelmével foglalkoznak. Többek között olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, mint pl.*„ A hajléktalan emberek azonosulása „hajléktalanságukkal" és „szegénységükkel" mennyire segíti és mennyiben akadályozza a politikai emancipációt és hajléktalanságból való kitörést, mint általános célt?" vagy „ Hogyan lehet egyszerre küzdeni azért, hogy senkinek se kelljen az utcán élnie, és azért, hogy mindenkinek joga legyen használni a köztereket, ha arra kényszerül?"*[11] Kérdései előremutatóak és egyértelmű deklarációja annak, hogy a lakásügy válságát a közpolitikai akarat közös erővel történő megváltoztatásával kell rendezni, például lakhatási mozgalommá szerveződve.

A hajléktalan emberek elnyomás elleni küzdelmének magyarországi helyzetrajza után a Udvarhelyi az állampolgári tudatosság és a cselekvőképesség visszaszerzésének egyik lehetséges módját a részvételi akciókutatással kapcsolja össze (6. fejezet). Különböző módszerek bemutatásával igyekszik alátámasztani azt az elképzelést, miszerint a társadalomkutatók, a társadalmi mozgalmak és az aktivisták együttműködve avatkozhatnak be társadalmi folyamatokba. A szerző végig hangsúlyozza, hogy a kirekesztett, marginális helyzetben levők is képesek szellemi termékek előállítására, sőt, ugyanolyan jogok illetnek meg mindenkit ahhoz, hogy kutatást végezzenek őket érintő témákban. Ennek pedig legjobb módja a részvételi akciókutatás, mely azok számára hozza létre az

10 Wagner, David: *Checkerboard Square: Culture ans reasistance in a homeless community*. Westview Press, Boulder, 1993. 544.

11 Udvarhelyi Éva Tessza: *Az igazság az utcán hever…* I. m. 205-206.

elméletalkotás terét, akiket a közbeszéd, a média és a tudomány gyakorta elhallgattat és dehumanizál, ebből születik meg *„a tudás alternatív tere"*[12]. Ez a gyakorlat képes árnyalni azokat a kutatásokat, amelyek leginkább a hajléktalanság hátterét, az ellátórendszer működését vizsgálják, és csak korlátozottan élhetnek mindenfajta radikális kritikával. A tudás alternatív tere harcba száll azzal a kutatói abszolutizmussal, mely akadémiák és szuperértelmiségi körök által születik és marad fenn, kizárva onnan az arra „méltatlanokat". A fejezetet egy újabb szemponttal zárja, mely hangsúlyozza a társadalomkutatók új, közösségi szerepét: mozgalmakkal közösen való együttműködését, azokon belül a kritikai szemléletet, a tudást, felfedezés iránti vágy kialakítását és táplálását.

Könyve záró fejezetében mintegy csokorba fogja a lakhatási válság megoldásáért felelős aktorokat: a közpolitika, az aktivizmus, a szociális szakma és a társadalomtudomány szereplőit. Összességében arra a következtetésre jut, hogy a fennálló probléma megoldásához a hajléktalanságot alapjaiban kell újragondolni – együtt, mert a *„ahogyan a hajléktalanság kriminalizációja sem más, mint a szélesebb társadalmi és politikai válság tünete, úgy annak megoldására irányuló kísérletek sem választhatók el az átfogó gazdasági, társadalmi, és politikai változásoktól."*[13]

Mindent egybevéve Udvarhelyi Éva Tessza könyve egyszerre realizál és inspirál, így minden olyan szakembernek és laikusnak, oktatóknak és hallgatóknak - de folytathatnám a sort – ajánlható, akik érzékenyek a téma iránt és igénylik a társadalmi problémák rendszerszintű, kritikai megközelítését. Hasznos lenne, nem csak egyetemi és társadalomkutatói körben kézbe venni, hanem érzékenyítő céllal, minél szélesebb körrel megismertetni, elszórva a rendszerszintű, - és kritikai gondolkodás magját.

A könyv végkicsengésében inkább bátorító hangnemet üt meg, és nagyon egyszerűen összegzi a közös cselekvés kvintesszenciáját: lényegében mindegy, hogy a szegény emberek hol élnek, sokat lehet tőlük és velük tanulni, csak végre hallgassuk, hallgassák meg őket!

Felhasznált szakirodalom

Marcuse, Peter: Neutralizing homelessness. *Socialist Review,* 1998/1. 69-96.

On the way home? FEANTSA monitoring report on homelessness and homeless policies in Europe, FEANTSA, 2012. http://www.feantsa.org/spip.php?aricle854éslang=en

Opotow, Susan: Moral exclusion and injustice. An introduction. *Journal of Social Issues,* 1990/1. 1-20.

Economic, social and cultural rights. General comment 4. The right to Adequate Housing. Office of the High Commissioner for Human Rights, 1991. http://www.orchr.org/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_en.pdf

Wagner, David: *Checkerboard Square: Culture ans reasistance in a homeless community*. Westview Press, Boulder, 1993.

Young, Iris Marion: *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press, Princeton, 1990.

12 Uo. 220.

13 Uo. 259.